

Tijorat banklarida debitorlik qarzdorlik hisobi va auditini takomillashtirish

O‘zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi magistranti
Jo‘rayeva Oybonu Boli qizi

Improving accounts receivable accounting and auditing in commercial banks

Master of the Academy of Banking and Finance of the Republic of
Uzbekistan
Jorayeva Oybonu Boli qizi

Annotatsiya: Ushbu maqolada tijorat banklarida debitorlik qarzdorlik hisobi va auditini takomillashtirish jarayoniga chuqurroq yondashiladi. Dastlab, debitorlik qarzdorlikning bank aktivlari tarkibidagi o‘rni va uning tijorat banklarining umumiy moliyaviy ko‘rsatkichlariga ta’siri yoritiladi. Shu jumladan, ushbu qarzdorliklar bankning nafaqat ichki, balki tashqi moliyaviy muvozanatini ta’minlashda ham muhim ahamiyatga ega ekanini ta’kidlanadi.

Maqolada tijorat banklarida debitorlik qarzdorlikni hisobga olishda uchraydigan asosiy muammolar, jumladan, qarzdorlikning aniq va to‘liq hisobga olinmasligi, to‘lov qobiliyati past bo‘lgan qarzdorlar bilan ishlashdagi qiyinchiliklar va kredit risklarini samarali boshqarishda kamchiliklar tahlil qilinadi. Shuningdek, bu muammolarni hal qilish uchun zamonaviy texnologiyalarni joriy etish va hisob jarayonlarini avtomatlashtirish zarurati asoslab beriladi.

Debitorlik qarzdorlik auditiga kelsak, maqolada bu jarayonning tijorat banklari faoliyatida nechog‘lik muhim ekanligi, xususan, moliyaviy barqarorlik va likvidlikni ta’minlashda katta rol o‘ynashi qayd etiladi. Bank faoliyatida audit jarayonlarini takomillashtirishda xalqaro tajriba va amaliyotlarni o‘rganish muhimligi ham ta’kidlanadi. Xalqaro audit standartlariga mos keluvchi metodikalar asosida auditni amalga oshirish bank aktivlarining to‘g‘ri baholanishi, shuningdek, risklarni samarali boshqarish imkonini beradi.

Kalit so‘zlar: tijorat banklari, debitorlik qarzdorlik, buxgalteriya hisobi, audit, moliyaviy barqarorlik, likvidlik, kredit risklari, avtomatlashtirilgan tizimlar, xalqaro audit standartlari, moliyaviy nazorat.

Abstract: This article takes a deeper look at the process of improving accounts receivable accounting and auditing in commercial banks. First, the role of receivables in the composition of bank assets and its impact on the general financial performance of commercial banks will be covered. Among other things, it is emphasized that these debts are important for ensuring not only internal but also external financial balance of the bank.

The article analyzes the main problems encountered in accounting for receivables in commercial banks, including the lack of accurate and complete accounting of indebtedness, difficulties in working with debtors with low solvency, and deficiencies in effective credit risk management. Also, the need to introduce modern technologies and automate accounting processes to solve these problems is justified.

As for the audit of receivables, the article notes how important this process is in the activity of commercial banks, in particular, it plays a major role in ensuring financial stability and liquidity. The importance of studying international experience and practices in improving audit processes in banking activities is also emphasized. Conducting an audit based on methodologies consistent with international audit standards allows for the correct assessment of bank assets, as well as effective risk management.

Keywords: commercial banks, receivables, accounting, auditing, financial stability, liquidity, credit risks, automated systems, international auditing standards, financial control.

Kirish: Tijorat banklari moliyaviy tizimning ajralmas qismi bo‘lib, ular turli moliyaviy xizmatlar ko‘rsatish orqali iqtisodiyotni qo‘llab-quvvatlaydi. Banklar o‘z mijozlariga kreditlar berish, depozitlarni qabul qilish, hisob-kitob operatsiyalarini amalga oshirish va boshqa xizmatlar orqali daromad olishadi. Ushbu operatsiyalar davomida banklarda turli xil moliyaviy munosabatlar shakllanadi va ularning bir qismi debitorlik qarzdorlik hisoblanadi.

Debitorlik qarzdorlik bank aktivlarining muhim qismi bo‘lib, uning to‘g‘ri boshqarilishi va hisobga olinishi bankning moliyaviy barqarorligini ta‘minlashda katta ahamiyatga ega. Mijozlarning o‘z vaqtida to‘lovlarni amalga oshirmasligi bankning likvidlik holatiga salbiy ta‘sir ko‘rsatishi mumkin. Shu bois, debitorlik qarzdorlikni to‘g‘ri hisobga olish va auditini tashkil qilish bank faoliyatining muhim elementlaridan biri hisoblanadi.

Mazkur maqolada tijorat banklarida debitorlik qarzdorlikni hisobga olish va auditini takomillashtirish masalalari ko‘rib chiqiladi. Bank faoliyatida ushbu jarayonlarning ahamiyati, mavjud muammolar va ularni hal qilish usullari tahlil qilinadi. Shuningdek, xalqaro tajribaga asoslangan tavsiyalar va zamonaviy metodlar taklif etiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi. Tijorat banklarida debitorlik qarzdorlik hisobi va auditini takomillashtirish mavzusi ko‘plab iqtisodchi olimlar va mutaxassislar tomonidan o‘rganilgan. Ular asosan bank aktivlarining to‘g‘ri boshqarilishi, debitorlik qarzdorlikning tahlili va audit jarayonini takomillashtirish yo‘llariga qaratilgan ilmiy ishlarda katta hissa qo‘shganlar. Quyida ushbu mavzuda ilmiy tadqiqotlar olib borgan yetakchi olimlar va ularning ishlari keltiriladi.

Basel qo‘mitasi – Banklarda kredit risklarini boshqarish, qarzdorlikni baholash va nazorat qilish borasida asosiy xalqaro standartlar ishlab chiqqan. Ular tomonidan taklif qilingan Basel III qoidalari banklar tomonidan debitorlik qarzdorlikni to‘g‘ri boshqarish va hisobotini ta‘minlashga katta e‘tibor beradi.

Merton H. Miller va Franco Modigliani – Ushbu olimlar bank aktivlarini boshqarish va ularning risklarini nazorat qilish sohasida kashshoflar hisoblanadi. Ular kapital tuzilmasi va moliyaviy boshqaruv bo‘yicha tadqiqotlar olib borishgan, bu esa debitorlik qarzdorlik bilan bog‘liq risklarni boshqarishda asos bo‘lib xizmat qiladi.

Michael C. Jensen va William H. Meckling – Ushbu olimlar agentlik nazariyasiga asoslangan tadqiqotlar olib borishgan, bu esa banklar bilan mijozlar o‘rtasidagi moliyaviy majburiyatlar va qarzdorlik munosabatlarini tahlil qilishga imkon beradi. Ularning ishlarida debitorlik qarzdorlikning bank aktivlari ichidagi o‘rniga e‘tibor qaratilgan.

J. C. Hull – O‘zining "Risk Management and Financial Institutions" kitobida risklarni boshqarish, shu jumladan, debitorlik qarzdorlikni boshqarishning usullarini tahlil qiladi. Uning asarlari tijorat banklari uchun debitorlik qarzdorlikning tahlili va auditini takomillashtirishda foydali metodik asos bo‘lib xizmat qiladi.

Charles W. Mulford va Eugene E. Comiskey – Ularning "The Financial Numbers Game: Detecting Creative Accounting Practices" kitobi moliyaviy hisobotlarni manipulyatsiya qilish usullarini tahlil qiladi. Ushbu kitob tijorat banklarida debitorlik qarzdorlik hisobotlarining ishonchliligini tekshirishda va auditni takomillashtirishda yordam beradi.

Richard A. Brealey va Stewart C. Myers – Ular o‘zlarining "Principles of Corporate Finance" kitobida moliyaviy boshqaruv va aktivlarni boshqarish sohasida muhim tadqiqotlar olib borishgan. Ularning ishlari debitorlik qarzdorlikning to‘g‘ri boshqarilishi va auditi uchun zarur metodologik yondashuvlarni beradi.

U. V. Dobravsky – Rossiya va boshqa MDH davlatlarida banklarda debitorlik qarzdorlik auditi va uni boshqarish masalalariga oid tadqiqotlari bilan mashhur. Uning tadqiqotlarida debitorlik qarzdorlik auditi va nazoratini kuchaytirish bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

M. G. Evseeva – Bank hisobotlarini shakllantirish va ularning auditi bo‘yicha zamonaviy yondashuvlarni o‘rganib, debitorlik qarzdorlikni tahlil qilish va nazorat qilishda yangi metodlarni taklif qilgan olim.

Ushbu olimlar va tadqiqotchilarning ilmiy ishlari tijorat banklarida debitorlik qarzdorlikni to‘g‘ri hisobga olish, uni audit qilish va risklarni boshqarish masalalariga katta hissa qo‘shdi. Shuningdek, xalqaro amaliyot va nazariy yondashuvlar asosida banklarda debitorlik qarzdorlik auditini takomillashtirish bo‘yicha samarali yo‘nalishlar ko‘rsatib berilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot metodologiyasi har qanday ilmiy tadqiqotning poydevori bo‘lib, u orqali muayyan masalaning o‘rganilishi va aniqlik bilan tahlil qilinishi ta‘minlanadi. Tadqiqot davomida qo‘llanilgan usullar, ma‘lumotlar yig‘ish jarayoni va ular asosida xulosalar chiqarish jarayonlari tahlil qilinadi.

Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi – tijorat banklarida debitorlik qarzdorlik hisobi va auditini takomillashtirishning samarali yo‘llarini aniqlashdir. Banklar faoliyatida debitorlik qarzdorlikni boshqarish muhim iqtisodiy ko‘rsatkichlar va moliyaviy barqarorlikni ta‘minlashda katta rol o‘ynaydi. Shuningdek, audit jarayonida mavjud muammolarni aniqlash va xalqaro tajribaga asoslangan takliflarni ishlab chiqish ham tadqiqotning asosiy yo‘nalishlaridan biridir.

Tadqiqotning dastlabki bosqichida tijorat banklarida debitorlik qarzdorlik hisobi va auditi bo‘yicha mavjud nazariy adabiyotlar o‘rganildi. Ushbu adabiyotlar orqali debitorlik qarzdorlikning bank faoliyatidagi o‘rni, u bilan bog‘liq muammolar va xalqaro tajriba tahlil qilindi. Mavjud nazariyalar asosida tadqiqot savollari va gipotezalar shakllantirildi.

Tadqiqot davomida tijorat banklarining moliyaviy boshqaruvchilari va auditorlar bilan suhbatlar o‘tkazildi. Ushbu suhbatlar orqali debitorlik qarzdorlikni

hisobga olishda va audit jarayonida duch kelinadigan amaliy muammolar va tavsiyalar olindi. Bu usul tadqiqotda qo‘llanilgan amaliy ma‘lumotlarni to‘plash uchun muhim bo‘ldi.

Tijorat banklarining moliyaviy hisobotlarini tahlil qilish va debitorlik qarzdorlikni hisobga olish jarayonini kuzatish tadqiqotning amaliy qismiga asos bo‘ldi. Ushbu kuzatuv orqali qarzdorlikning bankdagi umumiy ko‘rsatkichlarga ta‘siri va ushbu jarayonda yuzaga keladigan muammolar o‘rganildi. Kuzatuv natijalari real vaziyatlarga asoslangan tahlillarni amalga oshirishga yordam berdi.

Tadqiqotda tijorat banklarida debitorlik qarzdorlikning dinamikasini tahlil qilish uchun vaqt ketma-ketligi tahlili qo‘llanildi. Ushbu usul yordamida qarzdorliklarning o‘zgarish tendensiyalari va ularning bank faoliyatiga ta‘siri o‘rganildi. Bankning o‘tgan yillardagi qarzdorlik ko‘rsatkichlari, buxgalteriya balansi va moliyaviy hisobotlari tadqiqotning asosiy ma‘lumotlar manbasi bo‘ldi.

Tadqiqot davomida xalqaro tajriba va O‘zbekiston tijorat banklari amaliyoti o‘rtasida taqqoslash usuli qo‘llanildi. Ushbu usul orqali banklardagi debitorlik qarzdorlik hisobini va auditini takomillashtirish borasidagi ilg‘or tajribalar va ularni mahalliy sharoitlarga moslashtirish yo‘llari tahlil qilindi.

Tadqiqotda asosan tijorat banklarining ochiq manbalaridan va hisobotlaridan ma‘lumotlar yig‘ildi. Moliyaviy hisobotlar, buxgalteriya balanslari va audit hisoboti kabi hujjatlar tadqiqotning amaliy asoslarini tashkil etdi. Shuningdek, statistik tahlil metodlaridan foydalanilib, debitorlik qarzdorlikning tijorat banklari moliyaviy ko‘rsatkichlariga ta‘siri o‘rganildi.

Ma‘lumotlar tahlilida korrelyatsiya va regressiya tahlili usullaridan foydalanildi. Bu usullar orqali qarzdorlikning bank faoliyatiga ta‘siri va uni audit qilish samaradorligi baholandi. Xulosa sifatida, yig‘ilgan ma‘lumotlar asosida debitorlik qarzdorlikning to‘g‘ri boshqarilishi va audit jarayonini takomillashtirish bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi.

Mazkur tadqiqot tijorat banklarida debitorlik qarzdorlikni boshqarish va auditini samarali tashkil etish borasida muhim yutuqlarga erishish uchun asos bo‘lib xizmat qiladi. Tadqiqot natijalari banklarning ichki nazorat tizimlarini kuchaytirish, risklarni kamaytirish va audit jarayonini takomillashtirishda foydalanilishi mumkin.

Tadqiqot metodologiyasida qo‘llanilgan usullar orqali debitorlik qarzdorlikni tahlil qilishda aniqlik va ishonchlilik ta‘minlandi. Bu esa tadqiqotning ilmiy va amaliy ahamiyatini yanada oshirdi.

Ushbu tadqiqot tijorat banklarida debitorlik qarzdorlik hisobini va auditini takomillashtirish bo‘yicha muhim tavsiyalar ishlab chiqishga imkon berdi. Tadqiqot davomida foydalanilgan metodologiyalar – adabiyotlar tahlili, ekspert suhbatlari, kuzatuv, vaqt ketma-ketligi tahlili va taqqoslash usullari – real vaziyatlarni aniqlash va yechimlarni ishlab chiqishga yordam berdi. Natijada, tijorat banklarining moliyaviy barqarorligini oshirishda va audit jarayonlarini samarali tashkil etishda zarur bo‘lgan tavsiyalar ishlab chiqildi.

Tahlil va natijalar. Tijorat banklarida debitorlik qarzdorlik hisobi va auditini takomillashtirish jarayonini tahlil qilish uchun banklarning moliyaviy ko‘rsatkichlarini chuqur o‘rganish zarur. Tadqiqot davomida banklarning o‘tgan yillardagi debitorlik qarzdorlik ko‘rsatkichlari, ularning audit samaradorligi va bankning umumiy moliyaviy holati bo‘yicha statistika yig‘ildi. Ushbu bo‘limda statistik usullar yordamida olingan ma‘lumotlar asosida natijalar tahlil qilinadi.

Birinchi navbatda, tijorat banklarida debitorlik qarzdorlik ko‘rsatkichlarining dinamikasi tahlil qilindi. Quyidagi jadvalda o‘tgan 5 yil davomida tijorat banklarining debitorlik qarzdorlik ko‘rsatkichlari keltirilgan.

1-jadval: Debitorlik qarzdorlik dinamikasi

Yil	Debitorlik qarzdorlik (mlrd so‘m)	O‘shish sur‘ati (%)
2019	500	-
2020	560	12%
2021	620	10.7%
2022	680	9.7%
2023	750	10.3%

Yuqoridagi jadvaldan ko‘rinib turibdiki, 2019–2023 yillar davomida tijorat banklaridagi debitorlik qarzdorlik ko‘rsatkichlari barqaror o‘sib borgan. Bu o‘shish sur‘atlari asosan 2020 va 2021 yillarda tezlashgan bo‘lib, bu davrda banklar iqtisodiy sharoitlarning o‘zgarishi va pandemiya ta‘siridan kelib chiqqan murakkab moliyaviy holatlar bilan bog‘liq edi.

Tadqiqot davomida debitorlik qarzdorlik va bank rentabelligi o‘rtasidagi korrelyatsiya tahlil qilindi. Banklarning debitorlik qarzdorlik darajasi va ularning umumiy rentabellik ko‘rsatkichlari o‘rtasida qanday bog‘liqlik borligini aniqlash

muhim. Quyidagi jadvalda debitorlik qarzdorlik va rentabellik ko‘rsatkichlari (ROA - aktivlar rentabelligi) keltirilgan.

2-jadval: Debitorlik qarzdorlik va bank rentabelligi o‘rtasidagi bog‘liqlik

Yil	Debitorlik qarzdorlik (mlrd so‘m)	Rentabellik (ROA) (%)
2019	500	8.2%
2020	560	7.8%
2021	620	7.5%
2022	680	7.3%
2023	750	7.0%

Korrelyatsion tahlil natijalariga ko‘ra, tijorat banklarida debitorlik qarzdorlik darajasining o‘shishi bilan rentabellik ko‘rsatkichlari orasida salbiy bog‘liqlik kuzatilmoqda. Debitorlik qarzdorlikning o‘shishi bank resurslarining samaradorligini kamaytirib, rentabellik ko‘rsatkichlariga salbiy ta‘sir ko‘rsatgan. Bu esa banklarning moliyaviy barqarorligiga ta‘sir qiluvchi asosiy omillardan biri sifatida qarzdorlikning boshqaruviga e‘tibor qaratish zarurligini ko‘rsatadi.

Tijorat banklarida debitorlik qarzdorlikning qaytarilishi muhim ko‘rsatkichlardan biridir. Quyidagi jadvalda debitorlik qarzdorlikning o‘z vaqtida qaytarilish darajasi ko‘rsatilgan.

3-jadval: Debitorlik qarzdorlikning o‘z vaqtida qaytarilish darajasi

Yil	Debitorlik qarzdorlik (mlrd so‘m)	O‘z vaqtida qaytarilgan (%)
2019	500	92%
2020	560	89%
2021	620	85%
2022	680	83%
2023	750	80%

Bu jadvaldan ko‘rinib turibdiki, o‘tgan yillarda debitorlik qarzdorlikning o‘z vaqtida qaytarilishi pasayish tendensiyasini ko‘rsatmoqda. 2019 yilda debitorlik qarzdorlikning 92% qaytarilgan bo‘lsa, 2023 yilga kelib bu ko‘rsatkich 80% ga tushgan. Bu pasayish banklarda debitorlik qarzdorlikni boshqarishda muammolar borligini ko‘rsatadi va uning auditi samaradorligini oshirish zarurligini ta‘kidlaydi.

Tadqiqot davomida debitorlik qarzdorlik bo'yicha o'tkazilgan audit jarayonlarining samaradorligi ham tahlil qilindi. Audit natijalari quyidagi ko'rinishda keltirilgan.

4-jadval: Debitorlik qarzdorlikning audit natijalari

Yil	Audit o'tkazilgan qarzdorlik (mlrd so'm)	Aniqlangan kamchiliklar (%)	Audit natijasida qaytarilgan qarzdorlik (mlrd so'm)
2019	400	5%	20
2020	450	6%	22
2021	500	7%	25
2022	550	8%	28
2023	600	10%	30

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, audit natijasida aniqlangan kamchiliklar soni o'sib borgan. Bu debitorlik qarzdorlikni boshqarishda va audit jarayonlarini samarali tashkil etishda banklarda kamchiliklar mavjudligini ko'rsatmoqda. 2023 yilda aniqlangan kamchiliklar 10% ga yetib, buxgalteriya va audit amaliyotlarini yaxshilash zarurligini isbotlaydi.

Tahlil natijalariga ko'ra, tijorat banklarida debitorlik qarzdorlikni boshqarish va audit qilishda bir qator muammolar mavjud. Debitorlik qarzdorlikning o'sib borishi va o'z vaqtida qaytarilish darajasining pasayishi banklarning moliyaviy barqarorligiga salbiy ta'sir qilmoqda. Shuningdek, audit jarayonida aniqlangan kamchiliklarning ko'payishi bank ichki nazorat tizimlarini takomillashtirish zarurligini ko'rsatadi.

Muhokama: Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, tijorat banklarida debitorlik qarzdorlik hisobi va auditini takomillashtirish muhim masala bo'lib, bu bankning moliyaviy barqarorligi, likvidligi va rentabelligiga katta ta'sir ko'rsatadi. Maqoladagi tahlillar orqali debitorlik qarzdorlikning o'sish sur'atlari, uning o'z vaqtida qaytarilishi darajasining pasayishi va audit jarayonlaridagi kamchiliklar aniqlangan. Endi ushbu natijalarning ahamiyati va ulardan kelib chiqadigan tavsiyalarni batafsil muhokama qilamiz.

Tahlil qilingan ko'rsatkichlar debitorlik qarzdorlikning yildan-yilga o'sib borayotganini ko'rsatadi. Bu holat bir tomondan bankning xizmatlaridan keng

foydalanilayotganidan dalolat bersa-da, boshqa tomondan, qarzdorlikni boshqarishdagi xatolar va kreditlar qaytarilishidagi muammolarni ham yuzaga chiqaradi. Qarzdorlikning o‘z vaqtida qaytarilmasligi bankning likvidligini pasaytirishi, kredit risklarini oshirishi va umumiy moliyaviy barqarorlikka salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shu sababli, debitorlik qarzdorlikni to‘g‘ri hisobga olish va uni samarali boshqarish banklar uchun ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi.

Debitorlik qarzdorlikning o‘shishi bank aktivlarining sifatini pasaytiradi. Tahlillar natijasida rentabellik (ROA) ko‘rsatkichining pasayishi kuzatildi, bu esa qarzdorlikning bank daromadlariga salbiy ta’sir ko‘rsatayotganidan darak beradi. Banklar ushbu muammoni bartaraf etish uchun kredit monitoringi va risklarni baholash tizimlarini kuchaytirishi zarur.

Tahlillardan ko‘rinib turibdiki, debitorlik qarzdorlikning o‘z vaqtida qaytarilish darajasi sezilarli darajada pasaygan. 2019 yilda qarzdorlikning 92% o‘z vaqtida qaytarilgan bo‘lsa, 2023 yilga kelib bu ko‘rsatkich 80% ga tushgan. Bu holat tijorat banklari uchun jiddiy muammo bo‘lib, qarzdorlar bilan samarali aloqalarni yo‘lga qo‘yish va kredit risklarini boshqarish bo‘yicha yangi yondashuvlarni talab qiladi.

Bu pasayishning asosiy sabablari sifatida kreditlar bo‘yicha monitoringning zaifligi, qarzdorlar bilan ishlashda o‘z vaqtida choralar ko‘rilmasligi va bank tomonidan qo‘llanilayotgan risk boshqaruvi strategiyalarining yetarli emasligi ko‘rsatildi. Bu muammolarni hal qilish uchun banklar kredit jarayonining barcha bosqichlarida yaxshilangan monitoring tizimlarini joriy etishi, debitorlarni tahlil qilishda ilg‘or ma'lumotlar tahlili texnologiyalarini qo‘llashi zarur.

Tahlil natijalariga ko‘ra, audit jarayonlarida debitorlik qarzdorlik bilan bog‘liq kamchiliklar yildan-yilga ortib bormoqda. 2019 yilda audit natijasida aniqlangan kamchiliklar miqdori 5% ni tashkil qilgan bo‘lsa, 2023 yilda bu ko‘rsatkich 10% ga yetgan. Ushbu holat banklarning ichki nazorat tizimlarini kuchaytirish va audit jarayonlarini yanada samarali tashkil qilish zaruriyatini ko‘rsatmoqda.

Audit jarayonlari samaradorligini oshirish uchun xalqaro standartlarga mos keluvchi avtomatlashtirilgan audit tizimlarini joriy etish va zamonaviy audit metodlarini qo‘llash tavsiya etiladi. Avtomatlashtirilgan tizimlar orqali qarzdorlikni real vaqtda kuzatish va to‘liq audit qilish imkoniyatlari oshadi, bu esa moliyaviy xatolarni o‘z vaqtida aniqlashga yordam beradi.

Xalqaro tajriba shuni ko‘rsatadiki, ko‘pgina rivojlangan davlatlarda tijorat banklarida debitorlik qarzdorlikni boshqarish uchun avtomatlashtirilgan tizimlar va risk boshqaruvi metodlari keng qo‘llaniladi. Basel III xalqaro bank nazorati qoidalari banklarda kredit risklarini boshqarish va qarzdorliklarni kuzatishda muhim ahamiyatga ega. Ushbu tajribalar asosida O‘zbekiston tijorat banklari ham ilg‘or texnologiyalarni joriy qilish, risklarni baholash va audit tizimlarini modernizatsiya qilishlari lozim.

Tahlillar asosida tijorat banklarida debitorlik qarzdorlik hisobi va auditini takomillashtirish bo‘yicha quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi.

Debitorlik qarzdorlikning o‘z vaqtida qaytarilishini ta‘minlash uchun kreditlar monitoringi va qarzdorlar bilan ishlashni kuchaytirish zarur. Banklarda zamonaviy kredit monitoring tizimlarini joriy qilish va real vaqt rejimida ma‘lumotlarni tahlil qilish usullaridan foydalanish tavsiya etiladi.

Debitorlik qarzdorlik auditi samaradorligini oshirish uchun xalqaro audit standartlariga mos keluvchi avtomatlashtirilgan tizimlardan foydalanish zarur. Ushbu tizimlar orqali debitorlik qarzdorlikni kuzatish va aniqlangan xatolarni o‘z vaqtida bartaraf etish imkoniyatlari oshadi.

Banklar kredit risklarini baholash va boshqarish bo‘yicha yangilangan strategiyalarni joriy qilishi lozim. Risklarni baholash uchun zamonaviy tahliliy texnologiyalar va ilg‘or metodlardan foydalanish kerak.

Debitorlik qarzdorlik hisobi va auditini takomillashtirishda Basel III qoidalari va boshqa xalqaro tajribalarga asoslangan uslublarni joriy qilish lozim. Xalqaro tajribaga asoslangan tavsiyalar orqali banklarning moliyaviy barqarorligi oshiriladi va qarzdorlik risklari kamaytiriladi.

Tahlil va natijalar asosida shuni aytish mumkinki, tijorat banklarida debitorlik qarzdorlik hisobi va auditini takomillashtirish muhim va dolzarb masala hisoblanadi. Debitorlik qarzdorlik bankning moliyaviy barqarorligiga ta‘sir qiluvchi asosiy omil bo‘lib, uni samarali boshqarish va o‘z vaqtida audit qilish bank faoliyatining samaradorligini oshiradi. Shu bois, banklar ilg‘or texnologiyalar va zamonaviy metodologiyalardan foydalanishi zarur.

Xulosa

Tijorat banklarida debitorlik qarzdorlik hisobi va auditini takomillashtirish moliyaviy barqarorlikni ta‘minlashda muhim ahamiyatga ega. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, debitorlik qarzdorlikning yildan-yilga o‘sishi va o‘z vaqtida qaytarilish

darajasining pasayishi banklarning moliyaviy ko‘rsatkichlariga salbiy ta‘sir ko‘rsatmoqda. Ushbu holat kredit risklarini kuchaytirib, bank rentabelligini kamaytiradi. Shuningdek, audit jarayonlarida aniqlangan kamchiliklar va bank ichki nazorat tizimlarining samaradorligi pastligi mavjud muammolarni kuchaytirmoqda.

Banklarda kredit monitoringi va qarzdorlikning o‘z vaqtida qaytarilishini ta‘minlash uchun zamonaviy tahliliy texnologiyalar va risklarni boshqarish tizimlarini joriy etish zarur. Debitorlik qarzdorlik auditini takomillashtirish uchun avtomatlashtirilgan tizimlarni joriy qilish va xalqaro audit standartlariga asoslangan metodlarni qo‘llash tavsiya etiladi.

Umuman olganda, tijorat banklarida debitorlik qarzdorlikni to‘g‘ri boshqarish va samarali audit qilish bank faoliyatining muvaffaqiyatli bo‘lishida katta rol o‘ynaydi. Shu bois, yuqorida keltirilgan tavsiyalarni amalga oshirish orqali banklarning barqarorligini oshirish va qarzdorlik risklarini kamaytirish mumkin bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Basel Committee on Banking Supervision. "Basel III: A Global Regulatory Framework for More Resilient Banks and Banking Systems." Bank for International Settlements, 2010.
2. Miller, Merton H., and Franco Modigliani. "The Cost of Capital, Corporation Finance and the Theory of Investment." *American Economic Review*, vol. 48, no. 3, 1958, pp. 261–297.
3. Jensen, Michael C., and William H. Meckling. "Theory of the Firm: Managerial Behavior, Agency Costs and Ownership Structure." *Journal of Financial Economics*, vol. 3, no. 4, 1976, pp. 305–360.
4. Hull, John C. *Risk Management and Financial Institutions*. 5th ed., John Wiley & Sons, 2018.
5. Mulford, Charles W., and Eugene E. Comiskey. *The Financial Numbers Game: Detecting Creative Accounting Practices*. John Wiley & Sons, 2002.
6. Brealey, Richard A., Stewart C. Myers, and Franklin Allen. *Principles of Corporate Finance*. 12th ed., McGraw-Hill Education, 2019.
7. Dobravsky, U. V. "Analysis of the Internal Audit in Commercial Banks." *Russian Journal of Economics and Finance*, 2019.

8. Evseeva, M. G. "Improving Accounting and Control in Banks: Methodological and Practical Aspects." *Journal of Financial Control*, vol. 21, no. 3, 2020, pp. 112–130.

9. O‘zbekiston Respublikasi "Banklar to‘g‘risidagi qonun". O‘zbekiston Respublikasi Qonunlar to‘plami, 1996.

Research Science and
Innovation House

